

Gazneli Devleti (387-581/998-1186) Sultanlarının Liderlik Vasıfları

İzzetullah ZEKİ

Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Burdur, Türkiye,
izzetullahzeki@yahoo.com (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 23.04.2024

Kabul: 23.12.2024

Yayın: 31.12.2024

Anahtar Kelimeler:

Hindistan,
Gazneliler,
Devlet,
Liderlik,
Horasan.

Bu makalede 188 yıl Gazne'den Kuzey Hindistan'a kadar devlet varlıklarını muhafaza eden 15 Gazneli sultanının liderlik vasıfları üzerine durulmuştur. Yaklaşık iki asır ayakta kalan Gazneli Devleti'nin başında Gazneli Mahmud gibi dirayetli sultanların olması devleti muktedir hale getirmiştir. Dirayetsiz sultanların iş başına gelmesiyle beraber devlet tâbi devlet haline gelerek tarih sahnesinden çekilmiştir. Devletin kurucusu Gazneli Mahmud, mütedeyyin, muktedir, ilim ve irfan dostu bir sultan olarak tarih sayfalarındaki yerini alırken yerine veliaht tayin ettiği Sultan Muhammed, aciz, yumuşak huylu biri olarak tezahür etmiştir. Sert mizaçlı ve ordu yönetiminde söz sahibi olan Sultan Mesûd, kardeşini tahtan indirerek yönetime el koymuş, kısa bir süre sonra Selçuklulara karşı yenilmiştir. Sultan Muhammed'in ikinci saltanatından sonra tahta geçen Mevdûd b. Mesûd, devletçi, deneyimli ve ağırbaşlı biri olarak bilinmektedir. Onun ardından küçük yaşta yerine geçen oğlu Mevdûd b. Mevdûd, devlet içinde pek söz sahibi olamamıştır. Ordu emirleri yönetime el koyarak amcası Ali b. Mevdûd'u görevden almışlardır. Onun ardından devleti başına geçen Abdürreşid, bağımsız hareket ederek bencil davranışlarda bulunmuştur. Bir taraftan Selçuklularla arasını bozarken, diğer taraftan Gazne emirlerini de kızdırmıştır. Bundan dolayı Tuğrul Bozan'ın darbesine maruz kalarak katledilmiştir. Darbe sonrası tahta Ferruhzâd geçerek 6 yıllık istikrarlı bir yönetim sürdürmüştür. Ardından sırasıyla İbrahim b. Mesûd, Mesûd b. İbrahim, Sultan Şirzad b. Mesûd, Arslanşah b. Mesûd ve Behramşâh b. Arslanşah devletin başına geçmiştir. Son olarak Hüsrevşah ve Hüsrev Melik Lahor'a giderek Gazne'siz Gazneli Devletini kurmayı başarmışlardır.

Leadership Qualities of The Sultans of The Ghaznavid State (387-581/998-1186)

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 23.04.2024

Accepted: 23.12.2024

Published: 31.12.2024

Keywords:

India,
Ghaznavids,
State,
Leadership,
Khorasan.

This article focuses on the leadership qualities of 15 Ghaznavid sultans who preserved state assets from Ghazni to Northern India for 188 years. Having astute sultans like Mahmud of Ghazni at the head of the Ghaznavid State, which survived for nearly two centuries, made the state powerful. With the incompetent sultans coming to power, the state became a subordinate state and withdrew from the scene. While the founder of the state, Sultan Mahmud of Ghazni, took his place in the pages of history as a pious, powerful, knowledge- and wisdom-friendly sultan, Sultan Muhammad, whom he appointed as the crown prince in his place, appeared as a helpless, meek person. Sultan Mesûd, who had a harsh temperament and had a say in the army management, dethroned his brother and took over the government, and after a short time, he was defeated by the Seljuks. Mavdud, who ascended the throne after the second reign of Sultan Muhammad. Sultan Massoud is known as a statist, experienced and dignified person. His son, Sultan Massoud, succeeded him at a young age. Mevdûd did not have much of a say in the state. Army emirs seized power and appointed his uncle, Ali b. Massoud. They appointed Mahmud to office. After that, Sultan Abdurrashid, who became the head of the state, acted independently and behaved selfishly. On the one hand, Abdurrashid, who had bad relations with the Seljuks, on the other hand, angered the Ghazni emirs. For this reason, he was subjected to a coup by Tuğrul Bozan and was murdered. After the coup, Farrukhzâd ascended to the throne and maintained a stable administration for 6 years. Then, respectively, İbrahim Massoud, Massoud b. İbrahim, Shirzad b. Massoud, Arslanşah b. Massoud and Bahramshâh b. Arslanşah became the heads of the state. Finally, Khusravshah and Khusrav Malik went to Lahore and succeeded in establishing the Ghaznavid State without Ghazni.

Atf/Citation: Zeki, İzzetullah. "Gazneli Devleti (387-581/998-1186) Sultanlarının Liderlik Vasıfları". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 9 (Aralık 2024), 14-30. <https://doi.org/10.47702/sema.2024.37>

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Gazneli Devleti, XI. yüzyılda Türkistan'dan İran, Turan ve Hindistan'a kadar İslâm âleminin sancaktarlığını yapmıştır. Bundan dolayı Gazneli sultanlarının dini, siyasi, idari ve askerî vasıflarının gün ışığına çıkarılması önem arz etmektedir. Çünkü her bir sultanın bireysel özelliği devletin umum gidişatını etkilemektedir. Hatta devletin bekası söz konusu olmaktadır. Nitekim Gazneli sultanlarının liderlik vasıfları, Gazneli Devleti'nin kuruluşu, yükselmesi, taht mücadeleleri ile sarsılması, devlet içinde yeni yapılanmaların vücut bulması, devletin darbelerle istilâ edilmesi, tâbi devlet haline gelmesi ve işgale uğrayıp tarih sahnesinden silinmesini yakından ilgilendirmektedir. Dolayısıyla Gazneli sultanlarının liderlik vasıflarını, dini, siyasi, ahlaki üstünlükler, kişisel mizaç ve farklılıklar başlığı altında toplamak mümkündür.

Söz konusu vasıflar Gazneli Devleti'nin siyasi tarihinin anlaşılıp tahlil edilmesini de mümkün kılmaktadır. Örneğin mütedeyyin ve muktedir sultan Gazneli Mahmud, babasından miras aldığı toprak üzerinde bağımsız devletini kurarak onu genişletmiştir. Hırslı, sert yapılı Sultan Mesûd, Sultan Muhammed'i tahttan indirerek devlet düzenini sarsmış, Selçukluların, Gazneli topraklarında bir devlet olarak ortaya çıkmalarına mani olamamıştır. Siyaset ve dirayetle devleti yönetmeyen Sultan Abdürreşîd, gulamların darbe yapmalarına fırsat tanımıştır. Ağırbaşlı ve akıllı bir sultan olan İbrahim, yaklaşık yarım asır Gazneli Devletini refah içinde yaşatmıştır. Saldırgan bir vasfa sahip olan Sultan Arslanşah, Behramşâh'ın isyanı ile devleti Selçuklulara tâbi hale getirmiştir. Ardından devletin Gurlularca işgal edilmesine zemin hazırlamıştır. Bu gelişmelerin yanı sıra çocuk sultanları iş başına getirerek sultan gibi davranan Gazneli gulamlarının devlete verdikleri zararı unutmak mümkün değildir.

Gazneli sultanlarının liderlik vasıfları başlığı altında kaleme alınan çalışmanın siyasi tarih gölgesinde kalmış bir araştırma olarak gözükmesi mümkün olmakla beraber siyasi tarih olmadan sultanların liderlik vasıflarının anlaşılması da imkânsızdır. Temel ve güncel Gazneli kaynaklarından istifade edilerek kaleme alınan çalışmada bazı sultanların liderlik vasıflarına dair ayrıntılı bilgi verilmemesinin sebebi söz konusu sultanların yönetim sürelerinin kısa olmasından, dolayısıyla temel kaynaklarda haklarında fazla bilgi olmamasından kaynaklanmaktadır. Çalışmaya dâhil edilen 15 Gazneli sultanının 998-1186 yılları arasında tam 188 yıl devleti idare ettikleri görülmüştür. Bunlar Gazneli Mahmud (998-1030), Muhammed (1030), I. Mesûd (1030-1041), Mevdûd (1041-1048), II. Mesûd (1048), Ali (1048-1049), Abdürreşîd (1049-1052), Ferruhzâd (1053-1059), İbrahim (1059-1099), III. Mesûd (1099-1115), Şirzâd (1115-1116), Arslanşah (1116-1117), Behramşâh (1117-1157), Hüsrevşah (1157-1160) ve Hüsrev Melik (1160-1186)'tir. Sultanların saltanat süreleri gün ve ay şeklinde net olmadığı için yıl bazında verilmiştir.

Temel Gazneli Kaynakları "*Târîh-i Utbî (Târîh-i Yemînî)*", "*Târîh-i Gerdîzî (Züneynü'l-Ahbâr)*" ve "*Târîh-i Beyhakî*" baz alınan çalışmada günümüz Gazneli araştırmacılarının çalışmaları yanı sıra yıllarca üzerine çalıştığımız Gazneli araştırmalarımızdan da azmi ölçüde istifade edilmiştir. "*Târîh-i Beyhakî'ye Göre Selçuklu-Gazneli İlişkileri ve Selçuklu Algısı*",¹ "*Gazneli Mahmud'un Din Politikası*", "*Sultan Mahmud Sonrası Gazneli Devleti'ndeki Taht Mücadeleleri (1030-1040)*",² "*Sultan Abdürreşîd Dönemi Gazneli Devleti'ndeki Olayların Temel Kaynaklara Yansımaları*",³ "*Gaznelilerin*

¹ Mustafa Akkuş ve İzzetullah Zeki, "Târîh-i Beyhakî'ye Göre Selçuklu-Gazneli İlişkileri ve Selçuklu Algısı", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 51 (2016), 181-204.

² İzzetullah Zeki, "Sultan Mahmud Sonrası Gazneli Devleti'ndeki Taht Mücadeleleri (1030-1040)", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 4 (2019), 7-25.

³ İzzetullah Zeki, "Sultan Abdürreşîd Dönemi Gazneli Devleti'ndeki Olayların Temel Kaynaklara Yansımaları", *USAD*, 10, 2019, 161-178.

Selçuklulara Tabiliği Meselesi ve Sultan Behrâmşâh Dönemi 1117-1157"⁴, "Gazne'siz Gazneli Devleti: Hüsrev Melik Dönemi (1160–1186)"⁵ başlıklı çalışmaların özü şeklinde "Gazneli Devleti Sultanlarının Liderlik Vasıfları" konulu çalışma kaleme alınmıştır.

Çalışmamızda temel ve güncel araştırmalar, karşılaştırmalı bir yöntemle incelenmiştir. Bu doğrultuda sultanların temel kaynaklardaki vasıfları ele alınmış, güncel çalışmalar ile konu zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Bunu yaparken dönemin temel kaynaklarında yer alan sultanlık vasıfları ve yapılan methiyeler bariz bir şekilde kendini göstermiş, söz konusu övgü ifadelerine yer vermeden geçilmemiştir. Ayrıca çalışmaya dâhil edilen sultanların liderlik vasıfları olarak nitelendirilebilecek dini, siyasi, askeri, idari ve ahlaki davranışları üzerine durulmuştur. Bunun yanı sıra sultanların suret, siret ve şemâilleri ele alınarak yönetime etkileri ve halkın refahını değiştirecek, devlete yön verecek teamülleri tahlil edilmiştir. Temel Farsça ve Arapça kaynaklarda müellifler, şairler, kâtipler ve âlimler tarafından dile getirilen sultanların vasıfları, övgüleri, müspet ve menfi yönleri tartışılmıştır. Sultanların maddi ve manevi ehemmiyete sahip lakaplarının anlamı ve taşıdığı hâkimiyet simgesi liderlik vasıfları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

1. Gazneli Sultan Mahmud (998-1030)

Gazneli Devleti'nin ilk muktedir sultanı Sultan Mahmud, Rebiyülevvel 388/Mart 998 tarihinde devletin başına geçmiştir.⁶ Utbî'nin ifadesiyle Hindistan fetihleri ile Müslümanların gönlüne taht kuran Sultan Mahmud, 33 yıllık (998-1030) saltanatı döneminde devlet sınırlarını Gazne'den kuzey Hindistan'a kadar genişletmiştir. Tarihçilerin ittifakla kabul ettiklerine göre Gazneli Mahmud, sayısız vasıfları kendinde barındıran bir sultan olarak karşımıza çıkmaktadır. O, babasının döneminde elde etmiş olduğu tecrübe ile kendi gayretleri sayesinde yükselmiştir. Utbî'nin ifadesiyle Tanrı ona yüksek ahlak ve üstün vasıflar bahşetmiştir. Sultan Mahmud, kılıçla büyümüş, şecaatiyle kaleleri fethetmiştir. Devlet yıldızı gün be gün parlayarak övgüsü artmıştır. Müminlerin kalbi ona kitlenmiş, sadakat ve adaletine güven duymuşlardır. Din bilimlerine vakıf olan Sultan Mahmud, ilmî müzakerelere iştirak ederek dirayetli bir şekilde yönetimine kuvvet kazandırmıştır. Mütedeyyin bir sultan olan Gazneli Mahmud, Ehl-i Sünnet çizgisi ve ahabın yoluna vakıf olmuş, dinî değerlere basiret gözüyle bakmış, bâtinîler ve mühlitlere karşı ciddi ve keskin tavırlar almıştır. Temel İslam ilimlerinden tefsir, tevil, hadis, sahih ve zayıf delillerden haberdar olmuş, üst düzeyde bir eğitim almıştır. Cesaret ve basiretinden dolayı insanları inkârcılık karanlığından hidayet aydınlığına kavuşturmuş, Şeriat-ı Muhammedî'yi bidat ve dalalet tozundan ayırarak irşat yolunu muhafaza etmiştir.⁷ Üstün gayret ve cesaretiyle Hindistan'a cihad yolunu tutmuş, şirk ve tağutların kalelerini yerle yeksan etmiş, cihadın sonucu ve ganimet olarak sayısız ve ölçsüz altın ve mücevherlere erişmiştir.⁸ Böylece devlet hazinesi güçlendirmiştir. Utbî'nin zikredilen övgüleri yanı sıra Sultan

⁴ Mustafa Akkuş ve İzzetullah Zeki, "Gaznelilerin Selçuklulara Tabiliği Meselesi ve Sultan Behrâmşâh Dönemi 1117-1157", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S, 43, 2020, 403-409.

⁵ İzzetullah Zeki, "Gazne'siz Gazneli Devleti", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 46, 2019, 269-278.

⁶ Hasan b. Alî b. İshâk et-Tûsî, *Nizâmülmülk, Siyreu'l-Mülûk ya Siyasetnâme*, tsh: H. Berk Darak, (Tahran, Kitâb Yayınları, Tahran, 1962), 159; Abdülmunim Nemr, *Târihü'l-İslâm fi'l-Hind*. (Beyrut: el-Müessesse el-Câmi'd-Dirasât ve'n-Neşr ve't-Tevdi, 1981), 158; Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), 42.

⁷ Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbar el-Utbî er-Râzî, *Târih-i Yemîni*, çev. E. Culfadekânî, haz. Cefer Şiar, (Tahran: Tahran Üniversitesi Yayınları, 1966), 369; Ebü'l-Abbâs Şemsüddin Ahmed b. Muhammed Ebû Bekir İbn Hallikân, *Ve Feyâtü'l-'Ayan Enbaü Ebnâü'z-Zaman*, thk, İ. Abbâs, (Beyrut: Dâru Sadr, 1977), I/181; İzzetullah Zeki, *Gazneli Mahmud'un Din Politikası*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2019), 46-50; Okudan, Gülseri, *Afganistan ve Hindistan Fatih Sultan Gazneli Mahmud*, (Ankara: İksad Yayınları, 2020), 15-25; Muhammed Hanefî Palabıyık, *Gazneli Mahmud*. (İstanbul: Ensar Yayınları, 2023), 29.

⁸ İmâdü'ddîn İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, thk A. Mansûr, (Bingazi: Dâru'l-Medâru'l-İslâmî,

Mahmud'un dini hassasiyetini siyaset amaçlı olduğu, aslında cimri, acımasız ve çıkarıcı bir kişiliğe sahip olduğunu ileri sürenler de bulunmaktadır. Sultanın Bâtınîler ve Kerrâmîlere karşı uyguladığı sert politika acımasızlık olarak görülmekte, Semerkant Zirvesinde sunulan şarap meselesi çıkarıcılık olarak yorumlanmaktadır.⁹

Zeki ve ileri görüşlü bir sultan olan Gazneli Mahmud, daima ilim ve irfan ehli insanlarla baş başa olmuş, ilmi muhitlerde bulunmayı âdet haline getirmiş, âdeta devletini bilim ve sanat ışığında yönetmiş, halkın refahını gözetmiştir. İşbu üstün meziyetleri ile halka güven vermiş ve gönüllerini fethetmiştir.¹⁰ Dönemin meşhur tarihçisi Utbî'nin ifadesiyle Gazneli Mahmud, “*varlığıyla şarkın sultanı, garbin efendisi, çağının mürşidi*”¹¹ olarak tezahür etmiştir. Hayra vesile olmak için vakıf ve hayır işlerine özen göstermiş, döneminde emsaline rastlanmamış şekilde ihtiyaç sahiplerine arpa, buğday ve gıda yardımında bulunmuştur.¹² Halkı darda ve sıkında bırakmamıştır.

Gazneli Sultan Mahmud, adaletli ve dirayetli bir sultan olmasının yanı sıra günahlardan uzak duran muttakî, ilmi seven âlim, gafletten uzak, zaafa karşı kuvvetli ve bidate karşı titiz, gazi ve mücahit olarak bilinmektedir.¹³ Bu sebeple onun faaliyetleri sadaka-i cariyeye kadar kıyamete kadar devam edecektir. İşbu eserlerinden dolayı herkes ona hayır duası edecektir.¹⁴ Ünlü tarihçi Şebânkâreyî'nin tabiriyle Gazneli Sultan Mahmud, âlim, dindar, hayırsever, ilim ve irfana sahip bir sultan olup, cömertliği yazmakla bitmez. Farklı alanlarda çokça kitap muhafaza ettiği, yabancı devletlerden gelen ilim insanlarını sarayında izzet ve ikramla ağırladığı anlatılmaktadır.¹⁵ O, aynı zamanda iyi bir kul olup güzel hizmetlerin altına imza atmıştır. Güçlü Gazneli Devleti onun sayesinde ayakta kalmış ve onunla bereket kazanmıştır. Sultan Mahmud, hayatında yersiz bir şekilde kimsenin kalbini kırmamış ve kimseye haksız yerde ağır söz ve söylemde bulunmamıştır.¹⁶ Dini hassasiyetinin gereği halkına karşı merhametli davranmıştır.

Babası döneminde doğru bir din eğitimi alan Gazneli Sultan Mahmud, kimi âlimlerce Hanefî fakihî sayılmıştır. Nitekim kendini geliştirerek bu sahada önde gelen ulema sırasına girmiştir. Sultan, saltanatından iki yıl önce fikhın furuuna dair dönemin güncel temel meselelerini kapsayan *et-Tefrîd fi'l-Furû* adlı eserini telif etmiştir.¹⁷ Sultan Mahmud, babası SebükTegin sağken ilmi muhitte iç içe olmuş, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat itikadı üzerine kafa yormuş, birçok hadis ve tefsir tahkikatında bulunmuş, hak ve bâtil tüm mezhep ve meşreplerin ayrıntılarına inmeyi başarmıştır. Gazne Ulu Camii dışında Dârü'l-Ulûm adında büyük bir medrese de yaptırmıştır.¹⁸ O, iş başına geçince illere gönderdiği

2002), 1/382; Hanefî Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2002), 10-13.

⁹ Utbî, *Târîh-i Yemîni*; Râvendî, Muhammed b. Ali, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr der Târîh-i Âl-ı Selcûk*, nşr, Muhammed İkbâl, (Tahra: Emir Kebir Yayınları, 1954), 91; Tetley, G.E. *The Ghaznavid and Seljuk Turks. Poetry as a Source for Iranian History*, Routledge Studies in the History of Iran and Turkey, (New York: Roudledge Tylor and Frans Group London and New York, New York, 2009), 36.

¹⁰ Utbî, *Târîh-i Yemîni*, 404; el-İmam Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Siyerü 'Alami'n-Nübela*, nşr, Ş. Arnavut ve M. Araksusî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1996), 17/487.

¹¹ Utbî, *Târîh-i Yemîni*, 494.

¹² Utbî, *Târîh-i Yemîni*, 475.

¹³ Nizâmülmülk, *Siyasetnâme*, 65.

¹⁴ Nizâmülmülk, *Siyasetnâme*, 82.

¹⁵ Muhammed b. Ali b. Muhammed Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb*, (Tahran: Emir Kebir Yayınları, 1984), 2/70; Mustafa Akkuş, “Gazneli Mahmud'un Mutasavvıflarla İlişkileri”, *SUTAD*, S, 45, 2019, 353-369; A.Y. Yakubovskiy, “Gazneli Mahmut - Gazne Devletinin Menşei ve Karakteri Meselesine Dair”, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, S, 73, 1939, 49.

¹⁶ Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 158.

¹⁷ Abdullah Kargar, *Şehr-i Salâtin-i Gazne der Pûya-i Târîh*, (Peşaver: Müessesese-i İntişârâtü'l-Ezher, 2005), 13.

¹⁸ Muhammet Hanefî Palabıyık, “Gazneliler'de İlmi Faaliyetler”, *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S, 1, 2001, 60.

memurların vesilesiyle halkın itikadına vakıf olmaya ve onları art niyetli batıl düşüncelerden korumaya çalışmıştır. Bu doğrultuda 403/1012 yılında devletine Bâtınî itikadının nüfuz etmeye başladığını görünce derhal harekete geçirek amillerini idam etmiştir.¹⁹ Gazneli Sultan Mahmud babasının vefatı sonrasında mümtaz liderlik vasfını ortaya koyarak devlet ve ordunun dağılmasını engellemiştir. Kardeşi İsmail'e "*Babamızın vefatı bizim açımızdan büyük kayıptır. Devlet ve orduyu yönetmek kolay değildir. Bunların üstesinden gelecek kapasiteye sahip olsaydın sana itaat ederdim*"²⁰ diyerek kendine yakışan mümtaz bir liderlik vasfı sergilemiştir.

Gazneli Sultan Mahmud, muktedir bir sultan olmasına rağmen sulh ve müzakereyi daima ön planda tutmuştur. Bu doğrultuda komşu ülkeleriyle istisnai durumlar hariç iyi münasebetler kurmuştur. Kendine esir düşen idarecilere karşı müsamaha ile yaklaşmıştır. Bu politikası dâhilinde Karahanlı hükümdarı İlik Han Nasr'a: "*Senin topraklarından herhangi bir bölgeyi alacak kadar âciz ve güçsüz değilim. Sizinle aramızda bir dostluk vardır. Söz konusu yakınlığımızın bozulmasını istemiyorum. Bundan dolayı iki devletin hudutlarını belirleyen çizgiler çizilsin*" diyerek sulh ve itidalden yana bir politika izleyerek nihayet derece dirayetli davranmıştır.

Gazneli Sultan Mahmud, muvaffak bir lider olup kendi kabiliyetiyle yüksek lakaplar ve üstün mevkilere yükselmiştir. Merhamet ve muameleleri güzel olan Gazneli Sultan Mahmud, sürekli ulema ve devlet erkânı ile istişare etmiş, yapılması gereken konularda fikirlerini almış, böylece sorunları çözüme kavuşturmuştur. O, ciddi bir liderlik vasfına sahip olup hasımlarını ve başkaldıranlara karşı acılamış, onlara fırsat vermemiştir. Nitekim Sistân'ın zaptı sırasında karşı çıkanları hiç acımadan etkisiz hale getirmiştir.²¹ Bu doğrultuda Bâtınîler ve Karmatîleri hiç affetmemiştir. Sultan Mahmud, ciddiyetinin yanı sıra hoşgörülü bir sultan olarak bilinmektedir. Örneğin kendine teslim olup itaat eden Sistân emiri Halef b. Ahmed'i kendi isteği üzerine Cürcân'a²² göndererek affetmiş ve büyüklüğünü göstermiştir.

Gazneli sultan Mahmud sayıp bitiremeyeceğimiz birçok liderlik vasfını kendinde barındırmıştır.²³ Küçüklükten itibaren yüksek bir himmet ve gayrete sahip olup rüşd çağına gelince hemen her günü kitap mütalaa ederek değerlendirmiştir. Medrese müderrislerinden ilim öğrenmiş, ilmi sohbet ve müzakereleri sevmiş, hakkı ve hakikati söyleyerek dini müdafaa etmiştir. Her gün peygamberler tarihi okuyarak kralların hayatlarını incelemiş ve kendine pay çıkarmıştır. Helalin hamisi olup harama karşı çıkmış, sözünde sadık ve vefakâr bir şahsiyete sahip olmuştur.²⁴ O, İslâm şeriatını tetkik ederek fitneçilere fırsat tanımamıştır. Dine fitne ve fesat sokmaya teşebbüs edenleri sorguya çekmiş ve idam etmiştir. Sultan Mahmud başka bir ifadeyle Ehl-i Sünnet çizgisinde olup Hz. Muhammed (s.a.v.)'in din ve şeriatına bir saç teli kadar karşı çıkanı affetmemiştir.²⁵ O, mallarının zekâtını kendi elleriyle vererek daha fazlasını sadaka olarak dağıtmıştır. Ülkesinde öz sermayesinden cami yaptırarak yetim ve fakirlerin karnını doyurmuştur.²⁶ Hayr ve ihsanda hep önde olmuştur.

Ünlü tarihçi Cüzcânî'nin tabiriyle Tanrı Sultan Mahmud'a birçok keramet ve alamet vermiştir. Ondaki hüsni muamele ve güzellik başka sultanlarda görülmemiştir. Mertlik, cömertlik, cesaret ve

¹⁹ Abbâs Perviz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, (Tahran: Müessesesi-i Matbuat-i Ali Ekber-i İlmî, 1957), 246.

²⁰ Utbî, *Târih-i Yemînî*, 158.

²¹ Gerdîzî, Ebû Saîd Abülhey b. Dahhak b. Mahmud, *Zeynü'l-Ahbâr (Târih-i Gerdîzî)*, nşr, Rahim Rızâzâde Melik, (Tahran: Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengi Yayınları, 2005), 385; Akkuş, "Gazneli Mahmud'un Mutsavvıflarla İlişkileri", 353-369.

²² Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, 257.

²³ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yusuf b. Ahmed ed-Dimaşkî el-Kırmânî, *Ahbârü'd-Düvel ve Âsârü'l-Evvel fi't-Târih*, (Bağdat: Matbaatu Zivre, 1965), 261.

²⁴ Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 2/67.

²⁵ Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 2/68.

²⁶ Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 2/68.

dirayette hep lider olmuştur. Şarktaki tüm İslâm memleketlerini egemenliği altına almış, Horasan başta olmak üzere Hârzim, İran, Taberistân, Irak, Nimruz beldeleri, Fars, Gûr ve Tohâristân'ı devletine katmıştır. Tüm Türkistan Sultan Mahmud'a boyun eğmiş, Ceyhun üzerine köprü kurarak ordusunu Turan'a geçirmiş, Karahanlı hükümdarı Kadir Han Yusuf ile Mâverâünnehir zirvesini kurmuştur. Türkistan hakanlarını itaati altına alarak Selçuk'un oğullarının Ceyhun'dan Horasan'a yerleşmelerine müsaade etmiştir.²⁷ Onun gayret ve cesaretinden İslâm'ın şiarları Hindistan'da yaşanır hale gelmiştir.²⁸Böylece dini ve siyasi liderliğini açık ve net bir şekilde sergilemiştir.

2. Sultan Muhammed b. Mahmud (1030)

Üstün liderlik vasıflarına sahip olan Gazneli Mahmud sonrası tahta geçen İmâdüddeve Muhammed, ister istemez babasının gölgesinde kaldı ve kendini taht mücadelesi sahnesinde buldu. Başka bir anlamda babası gibi güçlü bir sultan olmayan Muhammed, yumuşak huylu bir liderlik vasfına sahip olup ordu emirleri ve ağabeyi Mesûd'un etkisinde kalan bir yönetime sahipti. Gazneli Mahmud'un vasiyeti üzerine 421/1030 yılında tahta geçen Muhammed, kısa bir süre sonra ağabeyi Mesûd tarafından indirildi ve gözlerine mil çekilerek hapse atıldı. Ancak Mesûd'un emirler tarafından esir edilip hapisteyken öldürülmesinden sonra bir kez daha tahta geçen Muhammed, ünlü tarihçi Müstevfi'nin tabiriyle erdemli bir sultandı. Aynı zamanda duygusal ve merhametli bir sultan olan Muhammed'in ilk saltanatı dönemi dört yıl sürdü. Gazneli Mahmud'un veliahdı olmasına rağmen ağabeyi Mesûd'u kendinden daha üstün ve daha tecrübeli görüyordu. Bundan dolayı ilk saltanatı sırasında kendi emirleri tarafından yakalanıp Mesûd'a teslim edildi. Dokuz yıl zindanda kaldıktan sonra bir kez daha tahta çıktı.²⁹ Yenilgi sonrası saltanatı beklendiği gibi oldu. Sarsılan düzen, elden çıkan iktidarını toparlayamadı.

Dirayetsizliği yüzünden tamamen emirlerinde elinde kalan Sultan Muhammed'in ikinci saltanat dönemi bir yıl hüküm (fazla) sürdü.³⁰ Kendine esir düşen kardeşi Sultan Mesûd için yine merhametli davrandı.³¹Ardından Mesûd, döneminde sarsılan istikrarı sağlamak üzere isyancı Türkmenlere karşı harekete geçti. Devlet merkezinde huzursuzluklar meydana gelirken fethedilen Hindistan'da da isyan ve hoşnutsuzluklar kendini gösterdi. Mevdûd, ordu toplayarak Kâbil'e geldi. Buna karşı Sultan Muhammed de ordu hazırlayarak savunmaya geçtiyse de başarılı olmadı, aralarında çıkan çatışma sonunda Sultan Muhammed, esir düşünce ailesiyle beraber öldürüldü.³² İktidar hırsı akraba ve sıla-i rahimi unutturdu.

Gerdîzî'nin ifadesiyle Sultan Muhammed'in Gazneli Devletini yönetemeyeceği daha devletin başına geçmeden evvel herkesçe bilinmekteydi. Bu konuda kendisi de emin olmayıp sultanlığa pek rağbet göstermiyordu. Buna rağmen Sultan Mahmud tarafından veliaht tayin edilmesi, ancak bir babanın duygusal adaleti ve o anki halet-i ruhiyesi olarak izah edilebilir. Sultan Mahmud gibi müdebbir ve muktedir bir sultanın oğlu Mesûd'a öfkelenirse dâhil devletin taht mücadeleleri neticesinde parçalanmasını istemesi ve ön görememesi gayri mümkündür. Nitekim Muhammed'e olan nasihatleri devamında veliahtlığın Mesûd'un hakkı olduğunu, olası bir tahta mücadelesi ile karşı karşıya kalındığında Gazne'yi Mesûd'a teslim etmesini özellikle ısrar etmişti.³³ Nitekim devlet kısa bir süre sonra Mesûd'un hâkimiyetine girdi.

²⁷ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsırî*, 1/231.

²⁸ Nemr, *Târihü'l-İslâm*, 113; Erdoğan Merçil, "Sebüktegin'in Pendnâmesi (Tanıtma, Farsça Metin ve Farsça Çevirisi)" İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, 1975, 203-255.

²⁹ Hamdullah Müstevfi, *Târih-i Güzide*, nşr: A. Nevâî, (Tahran: Müessese-i İntişârât-ı Emir Kebir, 2015), 399.

³⁰ Müstevfi, *Târih-i Güzide*, 399.

³¹ Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 2/84.

³² Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 2/84.

³³ Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, 283-296; Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 2/77.

3. Sultan Mesûd b. Mahmud (1030-1041)

Sultan Mahmud döneminde idari ve askeri bir eğitim alan Nasîrüddevle Sultan Mesûd, babası gibi müteyyin ve müdebbir olmamakla beraber sert bir liderlik vasfına sahipti. Babası hayattayken Irak, Horasan ve Hârizm'in idaresini ona teslim etmişti. Bundan dolayı ordu ve devlet erkânı üzerine tahakkümünü kurmuştu. Babasının tanıdığı fırsat ve müsamahadan dolayı muktedir ve saldırgan bir liderlik vasfına haiz olan Mesûd, iki yıl sonra Kirman memleketini kurtararak Deylemleri (Büveyhîleri) bölgeden silip atmıştı. Babasının vefatından sonra kardeşi Muhammed ile münakaşa ederek savaşa girdi. Bu savaş sonucunda kardeşi Muhammed'i esir alarak gözlerine mil çektirdi ve bir kalede zindana attı. Sultan Mesûd ile Selçuklular arasında meşhur Dandanakan Savaşı meydana geldi. Yenilgiye uğrayan Mesûd, kardeşi Muhammed'i Hindistan'a kaçırmaya çalışırken Gazneli ordusu Muhammed'i onun elinden kurtardı ve tahta çıkarttı. Tutuklanan Mesûd'u da onun huzuruna getirdiler. Sultan Mesûd, istediği kaleye gönderildi. Ancak yolda istenmedik bir durum ile karşı karşıya kaldı. Yolunu kesen ordu mensupları tarafından Cemaziyülevvel 433/Aralık 1041 yılında öldürüldü. Böylece 13 yıllık Sultan Mesûd dönemi sona erdi.³⁴ Dik başlılık ve söz dinlemezlik yüzünden Horasan'ın kaderini Selçuklulara bıraktı.

Cesur ve hem de askeri kabiliyete sahip olan Sultan Mesûd, ilim ehli, fazilet sahibi ve akıllı bir insandı. Babası zamanında neredeyse tüm devlet ve saray erkânını kontrolü altına alarak kendine tabi kılmıştı. Sultan Mahmud hayattayken onun bilgisi ve izni dâhilinde devlet ve orduyu yönetmeye başlamıştı. Başka bir ifade devlet idaresinde babasına yardımcı ve kol kanat olurdu. Girdiği her savaştan zafer elde ederdi. İran bölgesinde önemli fetihlerde bulunmuştu. O, söz konusu meziyetlerinin yanı sıra merhamet ve adalet sahibi bir sultandı. Sultan Mesûd'un mümtaz davranışlarına yönelik birçok rivayet bulunmaktadır. Nakledildiğine göre bir gün yirmi suçluya işledikleri suçlarından dolayı yirmişer dayak vurulması kararlaştırılmıştı. İlk dayak atılan kişi feryat etmeye başlayınca Sultan Mesûd dayanamadı. Yirmi kişiye yirmi dayak atılması yeterlidir diyerek merhametini ortaya koydu.³⁵

Sultan Mesûd'un eşsiz muamelelerinden biri bir borçluyu kötü haletinden kurtarmasıdır. Sultan bir gece uyuyamayınca muhaddis olarak bilinen hoşsohbet birinin huzuruna getirilmesini emretmiştir. Saray görevlileri gecenin geç vakitlerinde sarayda hoşsohbet birini bulmayınca dışarıdan birini bulup sultanın huzuruna çıkartmışlardır. Huzuruna getirilen kişiyle sohbet eden Sultan Mesûd, sohbetin sonunda memleketinin neresi olduğunu sormuştur. Adam da adının Muti, memleketinin Gazne olduğunu, iki üç yıl içinde ödemesi gereken on altı bin dinar borcu olduğunu, bunun için evlatlarının rehin alındığını dile getirmiştir. Bunun üzerine Sultan Mesûd, o adamın tüm borçlarını ödemiştir.³⁶

Sultan Mesûd'un hüsni muamelesine işaret eden diğer bir güzel davranışı devlet erkânından Ebu Selh Hamdûy ile gerçekleşmiştir. O, Gazne ve civarı bölgelerin vergi görevlisi (amili) olarak görev yapıyordu. Bir gün Sultan Mesûd, üç yıllık saltanatın hazine hesabını yapar ve 500 bin altın fazla çıkarır. Derhal hiddetlenir, bu mal halktan alınmıştır, benim değildir³⁷ diyerek iade edilmesini ister. O, bu davranışı ile adil ve kanaatkâr biri olduğunu kanıtlar. Sultan Mesûd babası Sultan Mahmud gibi sürekli sadaka, bağışta ve hayırda bulunurdu. Nakledildiğine göre onun her hayrı 500 bin altından az olmazdı. Kendisine en ufak bir iyilik yapanı kesinlikle boş çevirmezdi. Daha fazlasıyla ihsanda

³⁴ Müstevfi, *Târîh-i Güzîde*, 339. Ahmet Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, (Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2021), 5-20.

³⁵ Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 2/82.

³⁶ Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 2/82.

³⁷ Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 2/82.

bulunarak eli açık ve vefakârlığını gösterirdi.³⁸ Bu davranışlarıyla şefkatli yüzünü gösterdi. Şebânkâreyî her ne kadar Mesûd'u hayırsever biri olarak tavsif etse de devleti felaketin eşiğine getiren, istişareye önem vermeyen bencil bir kişiliğe sahip olduğu da unutulmaması gerekir.

4. Sultan Mevdûd (1041-1048)

Amcası Sultan Muhammed'i öldürdükten sonra Gazneli tahtına geçen Şihâbüddeve Mevdûd, babası Sultan Mesûd gibi sert bir yapıya sahipti. Hatta çok acımasız bir sultandı. Müstevfi'nin aktardığına göre babasının intikamını almaya çalışan Mevdûd, amcasının ailesiyle beraber ve hatta babasının ölümünde eli olan herkesi toptan yok etti. Böylece sükûneti sağlamayı başardı. Ardından Çağrı Bey'in kızı ile evlenerek Selçuklularla ailevi ilişkiler kurdu. Bu evlilikten dünyaya gelen oğlunun adını babasına nispeten Mesûd koydu. Yedi yıl hüküm süren Mevdûd, Recep 441/Kasım 1049 tarihinde Çağrı Bey'i ziyaret etmek üzere Horasan'a çıktığı sırada kulunç hastalığını yakalanarak yolda vefat etti.³⁹

Sultan Mevdûd devletçiliği ile bilinen akıllı ve adil bir sultandı. İşret meclislerinde sarhoş olsa bile kimseye sezdirmezdi. Sarhoş olduğu bir gün sarhoşluk sebebiyle umum halkı huzuruna kabul etmek istediğinde vezirleri korkmaya başlar, kabule yanaşmazlar. Bunun üzerine Sultan halkla görüşme konusunda ısrar eder. Söze dalar ve etrafındaki nedimler ve sanatçılar işe başlar. Bu aşamada sanatçılara dönerek: “*Ey sanatçılar doğru çalmıyorsunuz ve düzgün vurmuyorsunuz*” der. Ancak sanatçılar bundan bir şey anlamazlar üçüncü kez söz yürüterek çalan kişiye: “*Sana diyorum ki düzgün çalmıyorsun*” der. Bunun üzerine sanatçı: “*Allah sultanımıza sağlık versin devleti daim olsun düzeltereğiz*” der. Ardından Sultan: *Bak! On ikinci nota yukarıdan aşağı doğru düzgün değildir*” der. Sanatçılar da baktıkları zaman bu yanlışlığı bulurlar ve sultanın sarhoşluk anında bile akli başında olduğunu anlarlar. 20.000 kişinin huzurunda gafil olmadığının farkına varırlar.⁴⁰

Sultan Mevdûd öyle bir güçlü istihbarata sahipti ki 12000 kişinin yaşadığı Gazne'de hangi evde ne pişirildiği ve kaç kişi olduğunu bile takip ediyordu.⁴¹ Sultan Muhammed'den sonra devletin başına geçen Sultan Mevdûd, akıllı ve dirayetli faaliyetlerde bulundu. Türkmen başkaldırısının şiddet kazandığı bir sırada devletin istikrarını sağladı. Her olaya pür dikkat bakan sultanın gözünden hiçbir şey kaçmazdı. Sarhoş ve baygın olduğu zamanlarda bile olup biten her şeyden haberdardı. Törenlerde yanlış yapan sazende ve hanendelere derhal müdahale ederek uyarırdı.⁴² Mütedeyyin bir sultan olmayan Mevdûd, devlet işlerinde müteveccih ve meyyal bir yapıya sahipti. Devlet düzeni ve istihbarat teşkilatını ön planda tutan Mevdûd, en ufak bir ihmali affetmez, fitne ve fesada fırsat vermezdi.

5. Sultan Mesûd b. Mevdûd (1048)

Deneyimli ve ağırbaşlı Sultan Mevdûd'un ansızın vefatı üzerine 441/1049 yılında II. Mesûd (Mesûd b. Mevdûd) tahta geçti.⁴³ Küçük yaşta olması nedeniyle devlet idaresi Selçuklu hanedanından gelen annesinin elinde bulunmaktaydı. Bu da Selçukluların, Gazneli sarayındaki tesirini gösteriyordu. Bu tablo sultanlardan her zaman paylarını alma geleneğine alışan Gazne emirlerini rahatsız ediyordu.

³⁸ Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 2/89.

³⁹ Müstevfi, *Târîh-i Güzide*, 339.

⁴⁰ Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 2/89.

⁴¹ Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 2/89.

⁴² Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, 1/236; Hândmîr, Gıyâsüddîn b. Hâce Hümâmiddîn Muhammed b. Hâce Celâleddîn Muhammed b. Hâce Burhâniddîn Muhammed-i Hüseyinî Şirâzî, *Düstûrî'l-Vüzerâ*, tsh. S. Nefisî, (Tahran: İkbâl Yayınları, Tahran, 1976), 169; Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 2/85.

⁴³ Clifford Edmund Bosworth, *Târîh-i Gaznevîyân*, çev. H. Enuşe, (Tahran: Müesses-i İntişârât-ı Emir Kebir Yayınları, 1999), 273.

Bundan dolayı çocuk sultan sadece bir ay hüküm sürme fırsatı buldu.⁴⁴ Bosworth bu süreyi dört gün olarak nakletmektedir.⁴⁵ Yönetime el koyan Gazne emirleri ve devlet erkânı tarafından azledildi. Yerine amcası Ali b. Mesûd b. Mahmud getirildi.⁴⁶ Gerek çocuk yaşta olması gerekse yönetim süresinin kısa olmasından ötürü çocuk sultan Mesûd b. Mevdûd'un göz çarpacak herhangi bir liderlik vasfı bulunmamaktadır.

6. Sultan Ali b. Mesûd b. Mahmud (1048-1049)

Gazneli devlet erkânı ve ordu emirleri tarafından yeğeni Mesûd b. Mevdûd'un yerine getirilen Bahâüddeve Ali, arkasında barındırdığı emirlerin desteğiyle derhal devlet düzenini yeniden düzelterek emin adımlar atmaya başladı. 441/1049 yılında yönetime getirilen Sultan Ali, öncelikli olarak Selçuklularla ilişkilerini iyileştirme adına Sultan Mevdûd'un karısı (Çağrı Bey'in kızı) ile evlendi. Hândmir'in "o, temiz yürekli bir sultandı" dediği Sultan Ali, yine onun tabiriyle "cesur adımlar atarak ecdadının yolunu takip etti. Heybetli bir yapı ve güçlü bir iradeye sahip olan Sultan Ali, kendine rakip görenleri gözaltında tutarak devletin istikrarını sağlamayı prensip haline getirdi."⁴⁷ Sultan Ali, tek taraflı davranışları ve baskıları neticesinde yıllarca zindanda tuttuğu yeğeni Abdürreşîd'in Gazneli emirlerin destekleri ile zindandan kurtularak isyana kalkışmasını sağladı. İsyanda başarılı olan Abdürreşîd, amcası Sultan Ali'yi bir kalede esir alarak onun yerine kendisi hükümdar oldu.⁴⁸

Ortaçağ tarihçisi Müstevfî, Sultan Ali'nin döneminde meydana gelen olaylara farklı bir açıdan dikkat çekmektedir. Onun naklettiğine göre Bahâüddeve Sultan Ali yeğeninden sonra saltanatın başına geçti. Çağrı Bey'in kızı olan Sultan Mevdûd'un karısıyla evlenerek Selçuklularla ailevi ilişkiler kurdu. Saltanatından iki yıl sonra amcası Sultan Abdürreşîd tarafından tahtan indirildi.⁴⁹ Hikmet Bayur, bahsi geçen görüşün tersini savunmaktadır. O, Sultan Ali'nin fazla tutunamamasının ana sebebini güçsüz bir sultan olduğuna bağlamaktadır.⁵⁰ Başka ifade ile güçlü Sultan Ali yönetimini yetki ve etkileri azalan gulamlar kabul edemediler ve devirdiler.

7. Sultan Abdürreşîd (1049-1052)

Sultan Ali'nin dirayetli ve cesur adımları sultanları sürekli tahakkümleri altında tutan Gazne emirlerini rahatsız etti. Çok geçmeden Ali b. Mesûd'dan çekinmeye ve ondan tedirgin olmaya başladılar. Nihayetinde türlü bahanelerle Ali b. Mesûd'un saltanatına son verdiler. Ardından 27 Şaban 441/24 Ocak 1050 tarihinde çok da dirayetli ve cesaretli olmayan Abdürreşîd'i tahta geçirecek istedikleri gibi davranmaya başladılar.⁵¹ Sultan Abdürreşîd'i tahta geçiren emirler, devlet işlerine müdahale edince düzen bozuldu, ülkede huzursuzluklar baş gösterdi.⁵² Bir müddet sonra liderliğini Tuğrul Bozan'ın üstlendiği isyan sonrasında tahtından indirilip öldürüldü. Böylece Sultan Abdürreşîd'in iki veya iki buçuk yıllık saltanatı kanlı bitti, devlet bir isyancı gulamın elinde

⁴⁴ Müstevfî, *Târîh-i Güzîde*, 400.

⁴⁵ Bosworth, *Târîh-i Gaznevîyân*, 329.

⁴⁶ Müstevfî, *Târîh-i Güzîde*, 400.

⁴⁷ Hândmir, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, 167; Halîlullah Halîlî, *Saltanat-ı Gaznevîyân*, (Kâbil: Afganistan İslâm Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, 2013), 215; Öntürk, Vural, "Gaznelilerde Bir Şehzade Düşmanı: Hâcibü'l-Hüccâb Tuğrul Bozan", Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (2017) S. 36, Van 2017, s. 345–360; Bosworth, *Târîh-i Gaznevîyân*, 331.

⁴⁸ Müstevfî, *Târîh-i Güzîde*, 400.

⁴⁹ Hamdullah İbn Ebu Bekir Ahmed Müstevfî, *Târîh-i Güzîde*, İntişârât-ı Emir Timur, Tahran 2015, s. 400.

⁵⁰ Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1977), 1/206.

⁵¹ Hândmir, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, 167; Halîlî, *Saltanat-ı Gaznevîyân*, 215; Öntürk, Vural, "Gaznelilerde Bir Şehzade Düşmanı", 354; Bosworth, *Târîh-i Gaznevîyân*, 331.

⁵² Hândmir, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, 167; Halîlî, *Saltanat-ı Gaznevîyân*, 215; Öntürk, Vural, "Gaznelilerde Bir Şehzade Düşmanı", 354; Bosworth, *Târîh-i Gaznevîyân*, 331; Bayur, *Hindistan Tarihi*, 206.

kaldı.⁵³Tarihçi Hândmîr, Sultan Abdürreşîd'in Bahâüddevle, Cemâlüddevle, Seyfüddevle, Zeynülmille, Mecdüddevle Ebu Mansur ve Ebü'l-Kasım lakapları olduğunu dile getirerek ondan hadis âlimi, fazıl insan olarak söz yürütmektedir.⁵⁴

Müstevfi'nin naklettiğine göre Sultan Abdürreşîd'in saltanatından bir yıl sonra Çağrı Bey'in kızı (azledilen sultan Ali'nin karısı) kocasının intikamını almak için büyük bir ordu düzenleyerek Gazne üzerine yürüdü. Buna karşı Sultan Abdürreşîd, kendini ve devletini savunmak üzere Sultan Mahmud'un gulamlarından olup emirü'l-ümerâ olan Tuğrul'u ordunun başına geçirdi. Selçuklulara karşı zafer elde eden Tuğrul, bu kez Sultan Abdürreşîd'e karşı savaş açtı. İsyanı başlatan Çağrı Bey'in kızı ise Sultan Abdürreşîd'i isyancı Tuğrul Bozan'a teslim ederek hapse attırdı ve Horasan'a döndü. Ardından velinimetine karşı nankör olan Tuğrul Bozan, yönetime el koydu. Bundan böyle akılsız ve tembel bir kişiliğe sahip olan Sultan Abdürreşîd, aptalca davranışlarda bulunuyordu. Açık bir yerde gözaltında tutulan sultan, Tuğrul Bozan'ı ayakta karşılayarak aferin dercesine alkışlardı. Nitekim Sultan Abdürreşîd'inbu âciz tavrını gören Tuğrul Bozan, Abdürreşîd'i, şehzadeler Hüseyin, Nasr, İrañşah, Halid, Abdurrahman, Mansur, Hümam, Abdürrahim ve İsmail'i öldürdü. Başka bir kalede tutulan İbrahim, Ferruhzad ve Şuca'yı öldürme fırsatını bulmadan kendisi öldürüldü. Böylece Tuğrul Bozan'ın kırk günlük darbe dönemi sona erdi.⁵⁵Böylece Gazneli tarihinde bir fetret devri olarak bilinen dönem sona erdi.

8. Sultan Ferruhzâd (1053-1059)

Cemâlüddevle Ebu Şûca Sultan Feruhzad, darbeci Tuğrul Bozan'ın öldürülmesinden sonra 444/1053 yılında vefalı Gazneli gulamlar tarafından tahta çıkartıldı. Cemalüddevle ve Sultanü'l-Muazzam lakaplarını alan Ferruhzâd, tahta çıkar çıkmaz öncelikli olarak isyancı Tuğrul'un öldürerek kuyu ve çukurlara attığı şehzadelerin cesetlerini, umum halkın huzuruna çıkararak saltanat mezarlığına defnetti. Ardından kendi sikkesini bastırarak bağımsızlığını pekiştirdi. Çağrı Bey önderliğinde Gazne üzerine gelen orduyu püskürttü. Selçukluların yönetiminde bulunan Tohâristân'ı almaya çalıştıysa da başarılı olmadı, barış anlaşması sağlandı. Kırk günlük fetretten sonra 6 yıl istikrarlı bir hüküm süren Sultan Ferruhzad, 450/1059 yılında kulunç hastalığı nedeniyle vefat etti.⁵⁶Ferruhzâd, büyük bir darbe ile sarsılan Gazneli devletini yeniden toparlamayı ve bir nebze olsun Selçuklu tehdidini bertaraf etmeyi başardı.

9. Sultan İbrahim b. Mesûd b. Mahmud (1059-1099)

Sultan Ferruhzad, vefat etmeden önce amcaoğlu İbrahim'i kendi veliahdı tayin etmişti. 450/1059 yılında tahta çıkan Zahîrüddevle Sultan İbrahim, mütedeyyin, müdebbir, dirayetli, ilim ve irfan ehli zahit bir sultandı. Fetihlerine nispetle II. Gazneli Mahmud olarak anılan Sultan İbrahim uzun ömürlü bir sultan olup döneminde Gazneli Devleti huzur, refah ve kalkınmaya kavuştu.⁵⁷ İçeride istikrarı sağladı, dışarıda sağlam ilişkileri geliştirdi. Özellikle Selçuklularla dostane münasebetler kurdu. Selçuklular, barış yanlısı bir sultan olan Sultan İbrahim'e mektup yazarken ona baba lakabı ile hitap ederdi. 42 yıllık saltanatı döneminde birçok hayır işlerine vesile olan Sultan İbrahim, mescitler,

⁵³ Hândmîr, *Düstûrül-Vüzerâ*, 167; Öntürk, Vural, "Gaznelilerde Bir Şehzade Düşmanı, 354; Perviz, s. 356.

⁵⁴ Hândmîr, *Düstûrül-Vüzerâ*, 167; Öntürk, Vural, "Gaznelilerde Bir Şehzade Düşmanı, 354; Halîlullah Halîlî, *Saltanat-ı Gaznevîyân*, Afganistan İslâm Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, Kâbil, 2013. s. 214.

⁵⁵ Müstevfi, *Târih-i Güzide*, 400; Hândmîr, *Düstûrül-Vüzerâ*, 167; Öntürk, Vural, "Gaznelilerde Bir Şehzade Düşmanı, 354; Halîlî, *Saltanat-ı Gaznevîyân*, s. 214.

⁵⁶ Müstevfi, *Târih-i Güzide*, 401; Hâce Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, haz. Ali Ekber Feyyaz, (Meşhed: Danişgah-ı Meşhed, 1971), 114.

⁵⁷ Zeynüddin Ömer İbnü'l-Verdi, *Tetimmetü'l-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, nşr: A. R. Bedravî, (Beirut: 1970), 9; *Târih-i Güzide*, 401; Said Nefisi, *Âsâr-ı Gümüşüde-i Beyhakî*, Mihir, 4/2 1315; s. 135.

hankahlar, ribatlar ve hanlar yaptırdı. Hindistan fetihlerini devam ettirdi.⁵⁸

Kurân-ı Kerim’le iç içe olan Sultan İbrahim hüsnühat sanatına da vakıftı. Her yıl bir Kurân-ı Kerim yazarak Mekke’ye hediye ederdi.⁵⁹ Bazı rivayetlere göre kendi el yazısıyla yazmış olduğu Kurân-ı Kerim’i bir yıl Mekke’ye bir yıl da Medine’ye gönderirdi.⁶⁰ Geceleri şehri gezerek yetim, ihtiyaç sahibi dul kadınlara gıda ulaştırırdı. Onun döneminde göz ilacı, hasta şurubu ve perhiz edenlerin yemekleri devlet tarafından karşılanırdı.⁶¹

Şebânkâreyî’nin naklettiğine göre Sultan İbrahim, saf ve temiz bir itikada ve hüsnüniyete sahip mütebedeyyin ve âdil bir sultandı. Birçok mescit ve ribatlar inşa etti. Onun döneminde fitne fesat azaldı. Bundan dolayı onun kırk yıllık saltanatı istikrarlı bir şekilde geçti. Selçuklular ile anlaştı ve Selçuklular ona saygı gösterdi. İki devlet arasında irtibat kuruldu, ailevi ilişkiler gelişti.⁶²

Sultan İbrahim’in yönetiminde ticaret gelişerek umum halk refah içinde yaşadı ve imar ümran faaliyetleri arttı. Şehir ve kasabalarda birçok bina yapıldı. Başkent Gazne civarında Hayrâbât ve Eymenâbât adları iki önemli devlet konağı yapıldı. Öyle ki Sultan İbrahim, yanında bir mescit, medrese veya ribat olmaksızın kendine bir ev yaptırmıyordu. İlim ve irfanı seven Sultan İbrahim’in 40 kızı ve 36 oğlu olduğu, kız evlatlarının hepsini âlim, arif, seyit ve şerifler evlendirdi.⁶³ 42 yıllık hizmet sonrası 5 Şevval 492/25 Ağustos 1099 tarihinde kendi eceliyle vefat etti.⁶⁴ Böylece Gazneli Devleti’nin ikinci altın çağı sonra ermiş oldu.

10. Mesûd b. İbrahim (1099-1115)

Yaklaşık yarım asır Gazneli Devletini müreffeh bir şekilde idare eden Sultan İbrahim’den sonra oğlu Alâüddeve Mesûd tahta geçti. Müstevfi’nin aktardığına göre Sultan Mesûd b. İbrahim adaletli ve güzel ahlaklı bir sultandı. Dindar bir kişiliğe sahip olan Sultan fetih ve gazalara önem vererek seferler düzenledi. Dışarıda seferler düzenleyen sultan komşularıyla da dirayetli bir şekilde geçindi. Sultan Sencer’in kız kardeşi Mehd-i Irak Hatun ile evlenerek Selçuklularla ailevi ilişkiler kurdu. Bu evlilikten Behramşâh dünyaya geldi. Refah bir dönem geçirmesine rağmen yumuşak huyluluğundan ötürü devlet işleri aksadı ve zayıflamaya başladı. 16 yıl hüküm süren Sultan Mesûd b. İbrahim, 508/1114 yılında vefat etti.⁶⁵

Sultan Mesûd babası dönemindeki sulh ve istikrar temelli politikayı takip ederek devlet erkânından kimseyi değiştirmede. Saltanatın teamüllerini aynen uygulayarak elini güçlendirdi. Devlet işlerini düzene koydu, devletin istikrarı, halkın güvenliği ve refahını koruyarak Hindistan fetihlerine devam etti. Ecdadı gibi büyük fetihlerde bulundu.⁶⁶ Babasının dindar ve temkinli siyasetinden etkilenen Sultan Mesûd aynen babasının kaide ve kuralları üzerine kalarak itidalli bir politika izledi.

Sultan Mesûd’un Hindistan fetihleri bir taraftan Abbâsî Halifesi el-Müstazhir Billâh’ı sevindirirken diğer taraftan halkın refahını arttırdı. Hilafet makamından gelen hilat ve bayraklarla fetih hareketlerini daha genişletti. Halka karşı âdil ve cömert davranmaya başlamasını sağladı. Selçuklularla ailevi ilişkiler kurmaya başladı. Babası zamanında nişanlandığı Selçukluların Horasan beyi Sencer’in

⁵⁸ Müstevfi, *Târih-i Güzide*, 401.

⁵⁹ Kadı Ahmed Gaffari, *Târih-i Cihan Âra*, (Tahran: 1343), 103-104.

⁶⁰ Muhammed Kasım Firişte, *Tarih, Kanpur*, (1874), 48.

⁶¹ Yahya b. Abdülatif Kazvinî, *Lübbü’t-Tevarih*, nşr, Celal Tahrani, (Tahran: 1314), 89.

⁶² Şebânkâreyî, *Mecma’u’l-Ensâb*, 2/89.

⁶³ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri*, 1/239.

⁶⁴ Müstevfi, *Târih-i Güzide*, 401.

⁶⁵ Müstevfi, *Târih-i Güzide*, 401.

⁶⁶ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri*, 1/239; Abbâs Perviz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, (Tahran: Müessesesi-i Mabuât-i Ali Ekber-i İlmî, 1957), 360; Erdoğan Merçil, “Gazneliler”, *DİA*, XIII, İstanbul, 1996, 480-484.

kız kardeşiyle evliliğini gerçekleştirdi. Böylece 17 yıllık saltanatını refah ve huzur içinde geçiren Sultan Mesûd, 509/1115 yılında 57 yaşında dünyaya gözlerini yumdu.⁶⁷ Siyasi evlilikler barış ve huzura vesile olacağı gibi devletlerin bir diğerinin egemenliği altına girmesine zemin de hazırlar. Bunun somut örneği Behramşâh döneminde görülecektir.

11. Sultan Şirzâd b. Mesûd (1115-1116)

Babasının vefatından sonra onun vasiyeti gereği tahta geçen Kemâlüddeve Şirzâd, 1115-1116 yılları arasında sadece bir yıl hüküm sürdü. Babası döneminde Hindistan'da ordu emiri olarak çalıştı. Şiire meraklı olan Şirzâd, Şair MesûdSa'd Selman ile yakın irtibat halindeydi. Şiir ve şairlerle hemhal olup muhtemelen devlet işlerini ihmal ettiğinden 509/1116 yılında kardeşi Arslanşah ona isyan ederek yönetime el kondu. Taberistân yerel yöneticilerine sığınan Sultan Şirzâd, Mekke ziyaretine gitti. Hac dönüşünde yeniden devletin başına geçmeye çalıştıysa da başarılı olmadı, 509/1116 yılında kardeşi Arslanşah tarafından tutuklanarak öldürüldü.⁶⁸ Arslanşah'ın dirayetsiz davranışları, kardeşi katli ülkeyi sonu gelmeyen istikrarsızlığa ve Selçuklulara tabiliğe meydan hazırladı.

12. Sultan Arslanşah b. Mesûd (1116-1117)

Saldırgan ve dışlayıcı bir kişiliğe sahip olan Sultanüddeve Arslanşah kardeşi Şirzâd'ı öldürdükten sonra tahta geçti. Tahta geçer geçmez sert bir politika izleyerek kardeşlerini gözaltına almaya başladı. Onun bu hırslı davranışı yönetiminin sonunu getirdi. Kendisinden kurtulan üvey kardeşi Behramşâh ile arasında münakaşa başladı. Gazne'den firar eden Behramşâh, Horasan meliki olan dayısı Sencer'e sığındı. Kendisi ve annesine kötü muamele edildiğini dile getirerek dayısından destek talebinde bulundu. Sencer ona askeri destek verince kardeşine karşı savaş açtı, ardından kendisi de yardımına yetişti. Durumu daha güçlenen Behramşâh, Arslanşah'a karşı üstün geldi. Savaşı kaybeden Arslanşah ise Lahor bölgesine kaçtı. Ancak Sultan Sencer'in Horasan'a dönmesiyle beraber Arslanşah tekrar Gazne'ye hâkim oldu. Sultan Sencer'in yanına kaçan Behramşâh yeniden ordu toplayarak 512/1118 Arslanşah'ın üzerine geldi. Ona eman verdi. Daha sonra onda fitne emaresi görünce öldürdü. Böylece taht kavgası ile geçen 3 yıllık Arslanşah dönemi sona erdi.⁶⁹

Ortaçağ tarihçisi Şebânkâreyî'nin aktardığına göre Sultan Mesûd'un vefatından sonra onun yerine iki evladı kalmıştı. Bunlardan büyük olan Arslanşah tahta geçmişti. Küçük yaşta olan Behramşâh, Sencer'in kız kardeşinden dünyaya gelmişti. Gazne büyükleri yaşının büyük olması itibarıyla Arslanşah'ın tahta oturması konusunda ittifak ettiler. Bu gelişme üzerine Behramşâh ağabeyinden kaçarak Sencer'e sığındı. Sencer onunla anlaşarak bir orduyla Gazne'ye geldi. Arslanşah'ı mağlup ederek yerine Behramşâh'ı tahta oturttu. Sencer'in Irak'a dönmesinden sonra Sultan Arslanşah yeniden Gazne'ye giderek yönetimi ele aldı. Behramşâh ise Gazne'den kaçarak tekrardan Sencer'e sığındı ve ondan bir ordu alarak Gazne üzerine gitti. Bu kere Behramşâh zafer elde etti ve tahta yeniden çıktı. Daha sonra kardeşini yakalayıp bir kaleye hapsedti ve vefat edene kadar o kalede gözaltında tuttu. 14 yıl hüküm sürmüş olan Arslanşah, 522/1128 yılında gözaltındayken vefat etti.⁷⁰

Meşhur tarihçi Cüzcânî'ye göre Sultan Mesûd'dan sonra oğlu Ebü'l-Mülûk Arslanşah devletin başına geçti.⁷¹ Gelir gelmez cesur adımlar atan Arslanşah, tüm iktidarı kendi tekelinde tuttu. Saltanat

⁶⁷ Perviz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 360; Merçil, "Gazneliler", 482.

⁶⁸ Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 402.

⁶⁹ Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 402.

⁷⁰ Şebânkâreyî, II, s. 89.

⁷¹ Ebü'l-Hasen İzzüddînAlî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, İbnü'l-esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, thk: Seyit Muhammed Hüseyin Ruhânî, (Tahran: İntişârât-ı Asâtîr Yayınları, 2004) 1595; Perviz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 341.

iddiacısı kardeşlerine âdeta göz açtırmadı.⁷² Gazne’de bulunan tüm şehzadeleri hapse attı. Sultan Arslanşah’ın işbu acemice uygulamaları ve tek taraflı davranışları yaklaşık bir asır süren huzur ve refahı bitirdi. Gazneli-Selçuklu ilişkilerindeki eşitliği bozdu, hatta Gazneli Devleti’nin tâbilik sürecini hızlandırdı. Sultan Arslanşah’ın söz konusu saldırgan tavrını sezen kardeşi Behrâmşâh Horasan’a kaçarak dayısı Melik Sencer’e sığındı.⁷³ Bu gelişme üzerine Gazneli-Selçuklu ilişkilerinde bir dönüm nokta yaşadı, Melik Sencer’in yeğeni Behrâmşâh ile Gazne’ye girmesiyle beraber Selçukluların üstünlüğü kesinleşmiş oldu.

13. Sultan Behrâmşâh (1117-1157)

Gazneli Devleti’ni Selçuklulara tâbi hale getiren Sultan Behrâmşâh, Yemînüddeve ve Emînülmille, Muînüddeve ve Muizüddeve gibi lakaplarına sahipti. Behrâmşâh, 476/1084 yılında Sencer’in kız kardeşi Mehd-ı Irak Gevher’den Gazne’de dünyaya geldi. Behrâmşâh, 508/1114 yılında babasının vefatından sonra Selçuklulara sığındı. Dayısı Sencer’in desteğiyle kardeşi Arslanşah’ı ortadan kaldıran Behrâmşâh, Gazneli saltanatını idare etmeye başladı.⁷⁴ Müstevfi’nin ifadesiyle Behrâmşâh, dirayetli, ilim ehli ve âlim sever bir sultanı. Onun hakkında kitaplar ve methiyeler yazıldı. Meşhur âlim Nizameddin Nasrullah b. Abdülhamid “*Kelile ve Dimne*”yi Sultan Behrâmşâh adına ithaf etti. Huzurlu ve istikrarlı bir önem sürdüren Sultan Behrâmşâh 32 yıl Selçuklulara bağlı kalarak Gazneli Devleti’nin başında kaldı. Behrâmşâh, Gurluların hükümdarı Alaaddin Hüseyin b. Hüseyin Guri Gazne’ye ulaşmadan 551/1157 yılında vefat etti.⁷⁵

Sultan Behrâmşâh’ın ilk döneminde kısmen refaha kavuşan Gazneli Devleti, onun son dönemlerinde ise Selçuklulara karşı bağımsız hareket emesiyle yıpranmaya başladı. Melik Sencer’e vaat edilen vergiler gönderilmeyince Gazne yağmalandı. Kısa bir süre sonra Gurluların işgaliyle çöküntüye uğrayarak karanlık bir döneme girdi.⁷⁶ Tarihçi Cüzcânî’nin ifadesiyle Sultan Behrâmşâh, yakışıklı ve halkı himaye eden bir sultanı. Onun döneminde şiir ve edebiyat gelişti.⁷⁷ Selçukluların desteğiyle ülke uzun bir süre istikrara kavuştu.

14. Sultan Hüsrevşah (1157-1160)

Gazneli Devletinin çökmeye yüz tuttuğu bir sırada devletin başına geçen Zahîrüddevle Hüsrevşah, pek şanslı değildi. Çünkü babası Behrâmşâh döneminde devlet bağımsızlığını kaybetmiş, Selçuklulardan sonra Gurlular çıkar alanına girmişti. Bu amaçla Alâeddin Hüseyin Gurî Gazne’ye yönelince çok da muktedir ve dirayetli olmayan Hüsrevşah Hindistan’a doğru firar etti. Gazne’yi istila eden Alâeddin Hüseyin, yeğeni Gıyasettin Ebül-Feth Muhammed b. Sam’ı kendi vekili olarak Gazne’de bıraktı. Hüsrevşah’ı da sahte vaatler vererek tutuklattı. Böylece Gaznelilerin Gazne hâkimiyeti sonlanmış oldu. On yıla yakın hapiste tutulan Hüsrevşah, 555/1160 yılında vefat etti.⁷⁸ Onunla başlayan Gurluların işgali oğlu Hüsrev Melik döneminde de devam etti. sadece Gazne değil fethedilen topraklar da elden çıktı.

15. Sultan Hüsrev Melik (1160-1186)

Sultan Hüsrev Melik, Gazne dışında yönetimini kuran son Gazneli sultanıdır. Gurluların saldırılarına dayanamayan babası Hüsrevşah, başkent Gazne’yi terk etmişti. Bundan dolayı Hüsrev

⁷² Perviz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 341.

⁷³ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, 1/241; Perviz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 361.

⁷⁴ Akkuş ve Zeki, “Gaznelilerin Selçuklulara Tabiliği Meselesi ve Sultan Behrâmşâh Dönemi 1117-1157”, 403-409.

⁷⁵ Müstevfi, *Târih-i Güzide*, 402.

⁷⁶ Zeki, *Gazneli Mahmud’un Din Politikası*, 46.

⁷⁷ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, 1/241.

⁷⁸ Müstevfi, *Târih-i Güzide*, 403.

Melik dönemini Gazne'siz Gazneli Devleti dönemi olarak adlandırıyoruz. Çünkü yaklaşık iki asır hanedanın başkenti olan Gazne başkent özelliğini yitirmiş, Gurluların işgaliyle yerle yeksan olup yakılmıştı. Başkent Gazne'i terk ederek fetih yurdu Hindistan'a yerleşen Hüsrevşah'ın 7 yıl sonra vefat etmesi üzerine oğlu Sultan Hüsrev Melik, Lahor'da tahta çıktı. Devletini ilan ettikten sonra birçok faaliyetlerde bulunup cesaret ve dirayetini ortaya koydu. Bundan dolayı birçok lakap elde etti. Abbâsî halifesi ve himayesi altında tuttuğu şairlerden aldığı tahmin ettiğimiz işbu lakapları şiirler ve basılan sikkelerden öğrenmekteyiz.⁷⁹

Tâcüddevle ve'd-Din lakabını taşıyan Sultan Hüsrev Melik'ten meşhur reis lakaplı Muhammed b. Reşid ondan "*Sultanların en büyüğü ve dinin tacı*"⁸⁰olarak bahsetmektedir. Bunun yanı sıra Lahor saray şairlerinin şiirlerinden Sirâcü'd-Devle ve'd-Din lakabının da olduğunu bilmekteyiz. Şairleri seven Sultan Hüsrev Melik'e yakınlığı ve samimiliğiyle bilinen meşhur şair Fahrü'ş-Şuarâ Muhammed b. Ali, şiirlerinde onun Sirâcü'd-Devle lakabına nispetle Sirâcî mahlasını benimsemiştir. Sultan Hüsrev Melik'in 555/1160 yılında bastırıldığı sikkeden Zahirü'd-Devle ve'd-Din lakabının da varlığını öğrenmekteyiz.⁸¹ Ayrıca Sultan Melik Hüsrev'in Ebü'l-Muzaffer künyesiyle ile el-Sultanü'l-Azam lakabı olduğu da kayıtlar altındadır.⁸²

Sultan Hüsrev Melik'in şiir, edebiyat ve sanatsever bir sultan olmasının yanı sıra onun kişisel vasıflarını ilgilendiren diğer bir takım vasıfları bulunmaktadır. Onun bu vasıflarının Lahor'un devletin başkenti olarak ilan edilmesi, gelişmesi ve dağılmasına etkili olduğuna inanmaktayız. Örneğin onun yumuşak huylu, nazik mizaçlı ve cömert bir kişiliğe sahip olması devletini sanat ve edebiyat yönünden gelişmesini sağlarken işret meclislerine çok düşkün olması devlet işlerinin gerilemesine ve aksamasına zemin hazırlamıştır.⁸³ Bundan dolayı meşhur tarihçi Cüzcânî "*ondan hoş bir seda, herhangi bir eser kalmadı*"⁸⁴şeklinde söz etmektedir.

Cüzcânî de Sultan Hüsrev Melik'in sert bir yapıya sahip olmadığına dikkat çekmekte ve ondan "Sultan-ı Halim" olarak söz yürütmektedir.⁸⁵ Onun eğlenceye düşkün olmasından dolayı devlet ve siyasetten pek bir şey anlamadığını ileri sürmektedir. Bundan dolayı devleti fazla ayakta kalmamış, yurdun dört köşesinde isyanlar baş göstermiştir. Ordu emirleri, saray kadınları ve hizmetçi gulamlar hükümdarlar gibi davranmaya başlamışlardır.⁸⁶Ortaçağ tarihçilerinin aksine Bosworth, Gazneli Devleti'nin son sultanlarından övgüyle bahsetmektedir. Onların cesaret ve savaşçılığını ecdatlarına benzetmektedir. Özellikle Sultan Hüsrev Melik'in iyi ok atıp, iyi mızrak kullandığını dile getirmektedir. Gazne'nin elden çıkmasına rağmen kendine Lahor gibi uzak bir yeri başkent haline getirdiğini dile getirerek tezlerini güçlendirmeye çalışmaktadır. Ona göre Sultan Hüsrev Melik, Hindülara karşı yaptığı savaşta racalarını tutsak aldı. Onun cesaretiyle ilgili şairler şiirler besteledi. Methiyeler yazarak fetihlerinden övgüyle bahsettiler.⁸⁷ Öyle ki Sultan Hüsrev Melik, devletin başına geçer geçmez egemenlik alanını sınırlarını Pencâb ve Keşmir'e kadar genişletti. Ata yadigârı gaza ruhunu tekrar yaşattı.⁸⁸ Fazlaca kendini şiir ve işret meclislerine kaptıran Sultan Hüsrev Melik, bir hile sonuncunda Gurluların eline düştü. Beş yıl gözetimde tutulduktan sonra 586/1191 yılında oğlu ile

⁷⁹ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, 1/243; Bosworth, *Târîh-i Gaznevîyân*, 426.; Sıddı 1996, s. 209.

⁸⁰ Bosworth, *Târîh-i Gaznevîyân*, 426.

⁸¹ Bosworth, *Târîh-i Gaznevîyân*, 426.

⁸² Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, 1/243; Bosworth, *Târîh-i Gaznevîyân*, 426.

⁸³ Hândmir, *Düstûrül-Vüzerâ*, 173.

⁸⁴ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, 1/243.

⁸⁵ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, 1/243; Bosworth, *Târîh-i Gaznevîyân*, 426.

⁸⁶ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, 1/243; Hândmir, *Düstûrül-Vüzerâ*, 173; Bayur 1987, s. 212; Perviz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 363.

⁸⁷ Bosworth, *Târîh-i Gaznevîyân*, 429.

⁸⁸ Bosworth, *Târîh-i Gaznevîyân*, 429.

beraber katledildi.⁸⁹ Böylece Gazneli Devleti tarih sahnesinden çekilmiş oldu.

SONUÇ

Gazneli sultanlarının liderlik vasıfları Gazneli Devleti'nin kuruluşu, gelişmesi, yükselişi, duraklaması ve yıkılmasında şüphesiz etkili olmuştur. Gazneli Mahmud iyi bir dini siyaset izleyerek ülke içinde Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat politikasını benimsemiştir. Ülke dışında Abbâsî halifesi adına Hindistan fetihlerinde bulunarak içeride ve dışarıda tartışılmaz muktedir bir Sultan haline gelmiştir. Onun ilim ve irfan ehli bir sultan olması gücüne güç katmıştır. Böylelikle âlim, arif, seyit, şerif velhasıl toplumun hemen her kesiminin desteğini kazanmıştır. Ancak yerine geçen halefleri onun gibi dini, siyasi ve idari liderlik vasıflarına haiz olamamıştır. Veliht tayin ettiği Sultan Muhammed yumuşak huylu ve pasif bir kişiliğe sahip olmuştur. Sultan Mesûd, aile fertlerine karşı saldırgan ve düşmanlarına karşı deneyimsiz politikaları izleyerek devlet topraklarını daraltmıştır. Bundan böyle taht mücadelesi başlamış, ordu emirleri ve saray hanımları adeta birer sultan gibi davranmaya başlamışlardır.

Din, devlet ve siyaset ilminden yoksun sultanlar söz konusu emirler ve gulamların gölgesinde kalmışlardır. Bu durumu fırsat bilen Selçuklu Devleti komşudaki bu zaafi iyi kullanarak iç işlerine müdahil olmuşlardır. Her ne kadar Sultan İbrahim gibi aklı başında sultanlar devleti toparlamaya çalışsa da ardından gelen tecrübesiz ve hoşgörüsüz şehzadelerin çatışması devleti toparlanmasında zor bir sürece sürüklemiştir. Kültürel alanda şiir ve edebiyatın gelişmesine rağmen siyasi ve askeri gerilemeler devleti komşu ve hasım gruplara karşı zayıf düşürmüştür. Arslanşah ve Behramşâh'ın dirayetsiz ve küçük şahsi hesapları Selçuklulara tâbi olmalarına zemin hazırlamıştır. Devlet, ardından Gurluların işgaline maruz kalmıştır. Her ne kadar Hüsrev Melik Lahor merkezli bir yönetim kurarak Gazneli Devletini Gazne dışında ayakta tutmaya çalışsa da başarılı olamamıştır. Onun güçlü olmasına rağmen işret ve eğlence meclislerine düşkün olması sonunu getirmiştir. Kısacası Gazneli sultanlarının dizginlenemeyen iktidar hırsları, müsrif davranışları, devletin âdeta direği sayılan dinî değerler ve gaza ruhundan uzak kalarak işret meclislerine tamamen kendilerini kaptırmaları devletin ve kendilerinin sonlarını getirmiştir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

⁸⁹ Bosworth, *Târîh-i Gaznevîyân*, 343; Bayur, *Hindistan Tarihi*, 260.

KAYNAKÇA

- Akkuş ve Zeki, "Târih-i Beyhakî'ye Göre Selçuklu-Gazneli İlişkileri ve Selçuklu Algısı", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S, 51, 2016, 181-204.
- Akkuş, Mustafa, "Gazneli Mahmud'un Mutasavvıflarla İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2019, S, 45, 353-369.
- Akkuş Mustafa, ve Zeki, İzzetullah, "Gaznelilerin Selçuklulara Tabiliği Meselesi ve Sultan Behrâmşâh Dönemi 1117-1157", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S, 43, 2020, 403-409.
- Bayur, Hikmet, *Hindistan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 1977.
- Beyhakî, Hâce Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin, *Târih-i Beyhakî*. haz. Ali Ekber Feyyaz. Meşhed: Danişgah-ı Meşhed,1971.
- Bosworth, Clifford Edmund, *Târih-i Gaznevîyân*. çev. H. Enuşe. Tahran: Müesses-i İntişârât-ı Emir Kebir Yayınları, 1999.
- Cüzcânî, Kâdî Minâhacüddîn Ebü Ömer Osman b. Sirâciddîn Ömer. *Tabakât-ı Nâsiri*. haz. A. Habîbî. Tahran: Dünyayı Kitâb Yayınları,1974.
- Firişte, Muhammed Kasım. *Tarih Kanpur*. 1874.
- Gaffari, Kadı Ahmed, *Târih-i Cihan Ara*. Tahran: 1343.
- Gerdîzî, Ebû Saîd Abülhey b. Dahhak b. Mahmud, *Zeynü'l-Ahbâr (Târih-i Gerdîzî)*. haz. Rahim Rızâzâde Melik. Tahran: Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengi Yayınları, 2005.
- Halîlî, Halîlullah, *Saltanat-ı Gaznevîyân*. Kâbil: Afganistan İslâm Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, 2013.
- Hândmîr, Gıyâsüddîn b. Hâce Hümâmüddîn Muhammed b. Hâce Celâleddîn Muhammed b. Hâce Burhânüddîn Muhammed-i Hüseyinî Şîrâzî, *Düstürü'l-Vüzerâ*. haz. S. Nefîsî. Tahran: İkbâl Yayınları, Tahran, 1976.
- İbn Hallîkân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed Ebü Bekir. *Vefeyâtü'l-'Ayân Ebnâü'z-Zaman*. haz. İ. Abbâs. Beyrut: Dâru Sadr, 1977.
- İbn Kesîr, İmâdü'ddîn İsmail b. Ömer, *Tabakâtü's-Şâfiyye*. haz. A. Mansûr. Bingazi: Dâru'l-Medâru'l-İslâmî, 2002.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târih*. haz. Seyit Muhammed Hüseyin Ruhânî. Tahran: İntişârât-ı Asâfir Yayınları, 2004.
- İbnü'l-Verdî, Zeynüddîn Ömer, *Tetimmetü'l-Muhtasar fi Ahbârü'l-Beşer*. haz. A. R. Bedravî. Beyrut: 1970.
- Kargar, Abdullah, *Şehr-i Salâtin-i Gazne der Pûya-i Târih*. Peşaver: Müesses-e-i İntişârâtü'l-Ezher, 2005.
- Kazvinî, Yahya b. Abdüllatif, *Lübbü't-Tevarih*. haz. Celal Tahrani. Tahran: 1314.
- Kirmânî. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yusuf b. Ahmed ed-Dimaşkî, *Ahbârü'd-Düvel ve Âsârü'l-Evvel fi't-Târih*. Bağdat: Matbaatu Zivre,1965.
- Merçil, Erdoğan, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- Merçil, Erdoğan, "Gazneliler", *DİA*, XIII, İstanbul, 1996, 480-484.
- Merçil, Erdoğan, "Sebüktegin'in Pendnâmesi (Tanıtma, Farsça Metin ve Farsça Çevirisi)", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1975, 203-255.
- Müstevfî, Hamdullah. *Târih-i Güzide*. haz. A. Nevâî. Tahran: Müesses-e-i İntişârât-ı Emir Kebir, 2015.
- Nefîsî, Saîd, *Âsâr-ı Gümüşide-i Beyhakî*. Mîhir. 1315.
- Nemr, Abdülmunim, *Târihü'l-İslâm fi'l-Hind*. Beyrut: el-Müesses-e el-Câmi'd-Dirasât ve'n-Neşr ve't-Tevdî,1981.
- Nizâmülmülk, Hasan b. Ali b. İshâk et-Tûsî, *Siyerü'l-Mülûk ya Siyasetnâme*. haz. H. Berk Darak. Tahran, Kitâb Yayınları, Tahran, 1962.
- Okudan, Gülseri, *Afganistan ve Hindistan Fatih Sultan Gazneli Mahmûd*, Ankara: İksad Yayınları, 2020.
- Öntürk, Vural, "Gaznelilerde Bir Şehzade Düşmanı: Hâcibü'l-Hüccâb Tuğrul Bozan", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S, 36, 2017, 345-360.
- Palabıyık, Hanefî, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2002.
- Palabıyık, Muhammet Hanefî, "Gazneliler'de İlmi Faaliyetler", *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S, 1, 2001, s.s. 47-71.
- Palabıyık, Muhammet Hanefî, *Gazneli Mahmud*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2023.
- Perviz, Abbâs, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*. Tahran: Müesses-e-i Matbuat-i Ali Ekber-i İlmî,1957.
- Perviz, Abbâs, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*. Tahran: Müesses-e-i Mabuât-i Ali Ekber-i İlmî. 1957.
- Râvendî, Muhammed b. Ali, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr der Târih-i Âl-ı Selcûk*. nşr, Muhammed İkbâl. Tahra: Emir Kebir Yayınları, 1954.
- Seyid, Fuad Salih, *Mucemu'l-Kâbü's-Siyasîyinfî't-Târihi'l-Arabî ve'l-İslâmî*. Beyrut: Mektebetü Hasanü'l-Adriyye, 2011.
- Şebânkâreyî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Mecma'u'l-Ensâb*. Tahran:Emir Kebir Yayınları, 1984.
- Tetley, G.E. *The Ghaznavid and Seljuk Turks. Poetry as a Source for Iranian History, Routledge Studies in the History of Iran and Turkey*. New York: Roudledge Tylor and Frans Group London and New York, New York, 2009.
- Utbi Ebü. Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr er-Râzî,*Târih-i Yemînî*. Çev. E. Curfadekânî. haz. C. Şîâr. Tahran: Tahran Üniversitesi Yayınları, 1966.
- Yakubovskiy, A.Y. "Gazneli Mahmut - Gazne Devletinin Menşei ve Karakteri Meselesine Dair", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, S, 73, 1939.
- Yılmaz, Ahmet *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2021.
- Zehebî, el-İmam Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyerü 'Alami'n-Nübelâ*. haz. Ş. Arnavut ve M. Araksusî. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1996. 17/487.
- Zeki, İzzetullah, *Gazneli Mahmud'un Din Politikası*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2019.
- Zeki, İzzetullah. "Sultan Mahmud Sonrası Gazneli Devleti'ndeki Taht Mücadeleleri (1030-1040)", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S, 4, 2019, 7-25.

Zeki, İzzetullah. "Sultan Abdürreşid Dönemi Gazneli Devleti'ndeki Olayların Temel Kaynaklara Yansıması", *USAD*, 10, 2019, 161-178.

Zeki, İzzetullah. "Gazne'siz Gazneli Devleti", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 46, 2019, 269-278.